

ИСТОРИЯ И ИДЕОЛОГИЯ (ТЕМАТА ЗА РЕВОЛЮЦИЯТА В ДВА УЧЕБНИКА ПО ЛИТЕРАТУРА ЗА X КЛАС)

Доц. д.ф.н. Бойко Пенчев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Целта на статията е да изследва преосмислянето на литературноисторическия разказ в учебниците по литература след 1989 г. Основният метод е съпоставителен литературноисторически анализ на два много близки като автори и съдържание учебника, издадени съответно през 1984 г. и 1992 г. Статията изследва стратегиите на преосмисляне (и изтласкване) на понятието „революция“, както и променените функции на литературните направления символизъм и модернизъм в концептуалната рамка на литературната история, изучавана в средното училище. „Новият прочит“ на литературата след 1989 г. е съпоставен с концепцията на Жан-Франсоа Лиотар за кризата на големите разкази и преминаването към нов тип легитимиране на знанието – през категорията „перформативност“. Статията поставя въпроса дали деидеологизирането на литературата не води и до нейното деисторизиране и не е ли това опасно за нейната социална валидност с оглед на проблематичната приложимост на перформативния критерий при заниманията с литература в образователната система.

Ключови думи: литература; учебници; революция; идеология; модернизъм; символизъм

Възможно ли е да има наука за литературата, което ще рече – институционализирано и верифицируемо изучаване, обсъждане и преподаване на литературните текстове, ако те се разглеждат извън техния исторически контекст? Мислимо ли е литературознание без схващане за историчността на текста? Подобни въпроси отдавна са приети за едни от нерешимите в съвременното литературознание. Още повече че питането се разроява в серия от нови въпроси. Какво е историчност? В коя история полагаме творбата – политическата, социалната, литературната, историята на идеите?

В настоящата статия няма да търсим абстрактно-спекулативен отговор на тези въпроси, а ще проследим какво се случва с историчността на литературата, когато от литературноисторическия разказ бъде извадено едно централно

понятие – Революцията. Фокусът ще бъде върху два учебника по литература за X клас¹, издадени малко преди и малко след 1989 г.

Първият от тях се появява през 1984 г. и е дело на авторски колектив, включващ Милена Цанева, Ефрем Каранфилов, Тончо Жечев, Светлозар Игов, Стефан Коларов, Иван Цветков и Севелина Гьорова. И със съдържанието, и с атрактивното си оформление учебникът е забележителна новост. Няколко години по-късно, през 1992 г., се появява неговото преработено издание. Хронологичният обхват и основното ядро от автори и текстове са запазени, но са налице и важни промени, свързани с необходимостта от „нов прочит“ на литературата след отмяната на марксистко-ленинската идеологическа рамка.

Сравнението между двата учебника, или по-скоро между „социалистическата“ и „демократичната“ версия на практически един и същи учебник, би открито богат спектър от стратегии и практики на адаптиране към променените социално-политически условия. Тук обаче ще се съсредоточим само върху трансформацията на понятието за революция.

В марксистко-ленинския дискурс Революцията задава телеологичния хоризонт, спрямо който се интерпретират и оценяват обществените процеси и събития. Революцията е средоточие на символен капитал – нейните „вождове“ стоят на върха на символната пирамида, а „верността“ към Революцията очертава социалния статут на човека в публичното и институционалното пространство на тоталитаризма. Тя е събитието, което легитимира идеологическата доктрина, затова в марксисткия речник Революцията бележи границата между старо и ново (капитализъм и социализъм, господство на буржоазията – власт на народа и т.н.) и същевременно е стрелка, указваща бъдещето. Изписваме „Революция“ с главна буква, защото в интересуващото ни дискурсивно поле тя означава както конкретно събитие (най-често Октомврийската революция в Русия), така и общ принцип, архисъбитие, което е предопределено да се случи в историята на всяка една страна. Революцията не просто движи историята, но и разкрива нейния смисъл. В „чист вид“ тази схема можем да видим в учебника по литература за XI клас от 1954 г.

Ако войната разкри по най-безпощаден начин дълбоките непреодолими противоречия в света на капитализма, то Великата октомврийска социалистическа революция (1917 г.) извърши, по думите на великия Сталин, „коренен прелом в световната история от стария, капиталистически свят към новия, социалистически свят“ (Genov 1954, p. 3).

Това са всъщност първите редове на учебника – всичко започва от Революцията. Същия модел виждаме 30 години по-късно в учебника от 1984 г. Там големият раздел „Българската литература от Първата световна война до 9 септември 1944 г.“ се открива с уводна статия на Стефан Коларов със симпатичното заглавие „Литературният процес през 20-те години. Начало на социалистическия реализъм“. Коларов дисциплинирано тръгва от общото

към частното, за да обвърже Октомврийската революция в Русия с предполагаемите промени в общественото съзнание в България.

Още в окопите тесните социалисти и техните съмишленици сред войниците възприемат мобилизиращите идеи на Великата октомврийска социалистическа революция, извършила прелом в историята на човечеството и проправила нови пътища за неговото развитие (Kolarov 1984, p. 197).

Революцията не просто задава посоката на процесите в обществено-политическата сила, тя е и свързващото звено между „базата“ (обществените отношения) и „надстройката“ (културата и литературата в частност).

След войната обновителните идеи на Великия октомври постепенно довеждат до пробуждане на социално-класовото съзнание на масите. (...) Новата революционна обстановка извежда постепенно на преден план в литературата и новия положителен герой, носител на социалистически идеал. Променя се и разбирането и тълкуването на героичното, като все повече се търси неговата социално-класова характеристика (разредката е на автора) (Kolarov 1984, p. 199).

Цитатите осветляват логиката на обвързването между история и литература, между големия разказ за социално-политическите събития и частния разказ за литературния развой. Историческото и литературното време тук са неразривно обвързани в обща идеологическа арматура.

Очевидно тази схема няма как да надживее идеологическия разказ, рухнал след 1989 г. Съответно задачата по деидеологизирането на литературата неизбежно ще включва и справянето с темата и понятието за Революцията.

Учебникът от 1992 г. борава с Революцията по няколко начина. Първото, което се забелязва, е, че понятието буквално изчезва, а заедно с него и идеята за началото на „нова епоха“. Ако във версията от 1984 г. обзорната статия за литературата в ключовия междувоенен период е озаглавена с подчертано телеологичното „Литературният процес през 20-те години. Начало на социалистическия реализъм“, през 1992 г. съответната статия е озаглавена с неутралното „Българската литература между двете световни войни“. Самата статия е напълно нова и е написана вече от Тончо Жечев. Жечев не говори за „Революция“, а си служи с нейни производни в конструкции като „революционни фрази и действия“, „революционни експерименти“ и т.н. Още по-важното е, че в събитията, последвали края на Първата световна война, Жечев вижда не „прелом в историята на човечеството“, проправящ „нови пътища за неговото развитие“, както е твърдял Коларов през 1984 г., а криза, хаос, дори „варварство“. В учебника от 1992 г. той отнася „революционното“ към сферата на политическия радикализъм, разбран като разрушителен прогресизъм, довел до „зараждането на най-крайните тоталитарни и насилнически идеи у нас тъкмо по това време“. За Жечев онова,

което дотогава е било наричано „Революция“ (или „олевяване“), всъщност представлява дълбока криза на хуманизма, чиито следствия няма да бъдат излекувани в продължение на целия XX в.

Елиминирането на Революцията от литературно-историческия разказ е сравнително лесна операция, но големият проблем идва с литературните текстове, които експлицитно работят с темата за героично-празничния край на стария свят и началото на „светлата ера“. Критичните автори са най-вече Смирненски, Гео Милев и Вапцаров. Едва ли е случайно, че в учебника от 1992 г. статиите за Смирненски и Вапцаров са поверени на други автори в сравнение с изданието от 1984 г. (Светлозар Игов ще напише частта за Смирненски², а Валери Стефанов – за Вапцаров).

С Гео Милев ситуацията е по-различна. И през 1984 г., и през 1992 г. Тончо Жечев отговаря за раздела „Септемврийска литература“ и конкретно за Гео Милев. Статията му за „Септември“ от 1984 г. завършва в напълно ортодоксален дух, с очакваните клишета и патос, които фразата „Септември ще бъде май!“ би трябвало да буди.

... Чутовната фигура на поп Андрей в поемата свързва изображението на покрусата от разгрома, ужаса, смъртта в настоящето с перспективата за рая на земята в бъдещето, осмисля жертвите на въстанието като залог за бъдещето на България и човечеството (Zhechev 1984, pp. 242 – 243).

Статията от 1992 г. е радикално пренаписана, като Тончо Жечев вече не крие своята критичност към Революцията и цялата прогресистка лява доктрина зад нея. Нещо повече, той категорично отхвърля идеята за „Рая на земята“ и въобще утопичния профетизъм на Гео Милев:

С края на поемата, в която Гео Милев обещава травестирането на рая, смъкването му от небето на грешната земя, той претърпя поражение, поражението на всички утописти, готови да жертват съвременността за идеалното бъдеще, реалното поколение за бъдещите поколения. (...) Достоевски още през миналия век предвидливо е предупреждавал, че „раят на земята“ е късна католическа идея, че тя трябва да оправдае Инквизицията, че от нея произлиза идеята за социализма изобщо, че кръв като шампанско ще се пролива, докато хората разберат колко беди може да докарат подобни красиви, но лекомислени мечти. Както всички велики утописти Гео Милев излезе лош пророк, пророк наопаки. Не се сбъдна това, което предсказа – „Без бог! Без господар!“ (Zhechev 1992, pp. 238 – 239).

Струва си да се напомни този епизод, защото Тончо Жечев е един от малцината, които си позволяват да полемизират с Гео Милев. Много по-честа практика след 1989 г. е да не се критикува идеологическото послание в текстовете на авторите с ляво самосъзнание, а идеологическата им вписаност да бъде разводнена и разтворена в надидеологически категории като „хуманизъм“, „вяра“ и т.н.

Предложената от Тончо Жечев интерпретация, колкото и да е интересна и интелектуално дълбока, изглежда напълно неработеща в един учебник. Жечев си служи с богат спектър от препратки, които изискват висока културна компетентност. Той критикува късогледството на Гео Милев от една християнско-хуманистична традиция, която вижда в пролятата кръв тържество на „езичеството“ и „варварството“ – понятия, чиито семантични пластове са трудно постижими за учениците. При Жечев и Революцията, и Септемврийското въстание (играещо ролята на „протореволюция“ в българския марксистко-ленински дискурс преди 1989 г.) вече не са събития-указатели на „светлото бъдеще“, а мъртво време, „езическо безумие“ (Zhechev 243), което трябва да осмислим в целия му трагизъм. Как обаче тази интерпретативна стратегия може да сработи в училище – и то по време, когато комунизмът не е еднозначно осъден и за миналото все още се воюва?! Можем ли да си представим тема за есе или класна работа на тема „Поражението на Гео Милев“?

Като цяло, Революцията в творчеството на „проблематичните поети“ най-често бива универсализирана³. Вместо да бъде ключово понятие от речника на марксизма-ленинизма или историческо събитие, задаващо посоката на историческото време, тя става размита литературна абстракция. Типичен пример в това отношение е написаното от Светлозар Игов за Смирненски в учебника от 1992 г.

Поезията на Христо Смирненски не е поезия на революцията. Ако искаме да видим истинския ѝ образ, ще трябва да прочетем не „Червените ескадрони“, а „Конармия“ на Исак Бабел. Поезията на Христо Смирненски е поезия на мечтата за революция, разбираана като пречистваща буря, която ще донесе „вечна обич“, „вечна правда над света“. В този смисъл хуманистичният идеал на Смирненски се родее с хуманистичния идеал на Йордан Йовков, който в същото време ще изрече чрез своя герой Сали Яшар вечния копнеж по „обичта между хората“, а не с лъжливия исторически оптимизъм на онези, чиито фалшиви писания криеха мрачната правда на насилието, беззаконията, пресъпленията (Igov 1992, р. 223).

Не „Революция“, а „мечта за революция“ – при този прочит „Червените ескадрони“ се оказват не толкова различни като внушение от „Песента на колелетата“.

Може би най-интересният момент в „новия прочит“ на Смирненски след 1989 г. обаче е преекспонирането на връзките му с поетиката на символизма. В това отношение контрастът между статията на Каранфилов в учебника от 1984 г. и статията на Игов в преработената версия на учебника от 1992 г. е повече от красноречив:

Действително в редица от творбите на младия поет ще се открият отломки от така познатия символистичен реквизит – изрази, образи, ритмика, каквито обичаха да използват символистите. Но в дълбоката си същност няма нищо

по-противоположно от символистичната поезия и новата пролетарска поезия на Смирненски. Тази противоположност се крие преди всичко в духовната старост на символистите и в искрящата младост на пролетарския поет. (...) Поезията на Смирненски е изпълнена с бъдеще. Това бъдеще не е свързано само с личните мечти на поета, а с революционното бъдеще на трудовия народ (Karanfilov 1984, p. 214).

А ето през 1992 г. какво ще напише Светлозар Игов:

Смирненски е не само ученик и приемник на символизма, но и възплъщава в поезията си доста от каноните на символистичната поетика. (...) ... Приемствеността на Христо Смирненски с поетиката на символизма, разглеждането му като символистичен и постсимволистичен поет го вписва в историята на българската литература като наследник и синтез на художественото наследство на формацията... (Igov 1992, p.210, p. 215).

Интерпретацията на Каранфилов вписва Смирненски в устременото към светлото бъдеще споделено социално време, времето на Революцията и похода към комунизма. Ако за Каранфилов „Поезията на Смирненски е изпълнена с бъдеще“, то за Игов тя е изпълнена с минало – пролетарският поет всъщност е „наследник и синтез“ на символизма и на цялата литературна традиция, която символизмът увенчава. В първия случай литературният текст е съотнесен със споделеното историческо време, конструирано в рамката на определен идеологически разказ, докато във втория случай съотнасянето е към процес (включващ приемственост и промяна) вътре в литературното поле – процес, конструиран чрез специализирания разказ на литературната история. Казусът със Смирненски показва как новият прочит на „проблематичните“, вписани в лявата идеология автори се осъществява посредством изваждането на смисловите аспекти на художествения свят от телеологичното време на Революцията и пътя към комунизма и преориентирането им към явления от автономното време на литературата. Въпросът е дали чрез нейното отстраняване не рухва целият хоризонт на историята като референциална рамка

Притеглянето на Смирненски към символизма едва ли е случайно хрумване на Игов. Постепенното реабилитиране на символизма в българската литературна наука започва още в средата на 70-те години с книгите на Симеон Хаджикосев „Българският символизъм и европейският модернизъм“ (1974) и „Българският символизъм“ (1979); малко по-късно се появяват и изследванията на Стоян Илиев и Розалия Ликова. Доста обстойно направлението е представено и в учебника за X клас от 1984 г. в написаната пак от Игов статия „Българската поезия от началото на века“, която той ще пренесе почти без редакции и в учебника от 1992 г. Преходът от социалното към индивидуалното и акцентът върху общоевропейските културни кодове, използвани от символистите, позволяват дискретно преодоляване на задължителния социален и реалистичен императив, поставен пред литературата от господстващата идеология преди 1989 г.

Смирненски обаче е важен не само с творбите си, но и с мястото, което заема в периодизационните схеми на училищния канон. Именно при периодизацията виждаме в най-пълна степен обвързването между историческото време и времето на литературата. Революцията не просто маркира начало и край на исторически периоди, тя притегля или отблъсква в силовото си поле дадени автори, понякога дори нарушавайки чисто хронологичната логика.

Още в началото на 50-те години на XX в. в учебниците по литература за гимназиален клас бива наложен модел, който ще се запази чак до началото на 80-те. Общата схема е в X клас да се изучава българската литература „от Освобождението до Първата световна империалистическа война“, а в XI клас – след Първата световна война⁴. Очевидно Октомврийската революция е използвана като делитбен маркер. Забележителното е, че в учебниците за X клас от 1952 и 1954 г. бива включван и Йовков, който по този начин се оказва част от литературата „до Първата световна война“. В епохи на силна идеологизация литературната периодизация очертава не просто **хронологично**, а **съдържателно** различни периоди – в учебника от X клас са включени, общо взето, авторите от направлението на „критическия реализъм“, след което, в XI клас, идва времето на социалистическия реализъм. Затова е било важно в X клас **да се завърши** с Йовков, а в XI клас **да се започне** със Смирненски. Изпълнено с тематични предвещания на Революцията и новия свят, творчеството на „поета на огнените гриви“ бива превърнато, на свой ред, в начало на нова ера, но в литературата – ерата на социалистическия реализъм.

Учебникът по литература за X клас от 1984 г. предлага друга рамка на изучавания материал, обхващайки литературата от Освобождението до Втората световна война. Въпреки задължителните знаци за вяност към доминиращата идеология учебникът демонстрира не просто висок академичен стандарт, но и дискретно проявена ценностна нагласа българската литература преди 1944 г. да се мисли относително автономно, като цялост и многообразие от имена, теми и стилове.

В учебните програми на МОН от 1991 и 1992 г. границата между X и XI клас отново е върната при Първата световна война – там, където е била поставена по времето на Вълко Червенков⁵. Смирненски обаче вече не стои в началото на XI клас – той е станал последен автор в програмата за X клас. Също както Йовков в учебника по литература от 1954 г. беше вдворен в периода „до Първата световна империалистическа война“, за да се внуши, че с него се изчерпва и приключва епохата на критическия реализъм, така Смирненски става последният автор в литературата от Освобождението до Първата световна война (въпреки действителната си хронологична поместеност), за да бъде изтълкуван не като начало на социалистическия реализъм, а като завършек – на символизма⁶.

Утвърждаването на Първата световна война като основна периодизационна граница не означава, разбира се, връщане към Революцията като ключово събитие, управляващо вектора на историческото време. Нейната функция в началото на 90-те ще се поеме от модернизма.

Решаващият обрат може да бъде забелязан още в учебните програми, утвърдени от МОН през 1991 и 1992 г. В по-ранния документ програмата за XI клас започва с относително неутралното „Българската литература през 20-те години. Гео Милев и новите естетически идеи на 20-те години“. Една година по-късно, в програмата за учебната 1992/1993 г. на същото място вече стои:

Българската литература през 20-те години

Българският модернизъм и постмодернизъм

Гео Милев (Ukazanie 1992, p. 36)

Забележително е как редом с модернизма тук се появява и постмодернизмът. Този куриоз вероятно е породен от смътната интуиция, че след като модернизмът в българската литература има край, нещо трябва да следва след него – особено когато модернизмът открива цял нов литературен период. Модернизмът е тълкуван като момента, в който литературата ни се еманципира от колективистичните идеологии и става съзвучна с копнежите на модерната душа, душата на съвременника. Трудността е да се съвмести ограничеността на модернизма като литературно направление във времето и отворената, „продължаваща“ история на модерното светоусещане. Това прави позицията на по-късните автори в училищния канон много несигурна – как те са модерни, без да са модернисти?! Това е една от причините за неохотата, с която биват включвани за изучаване съвременни автори.

За възхода на модернизма в училищния канон голямо влияние оказват променените нагласи в литературната наука. В ситуация на рухнал идеологически диктат влиянието на новите теоретични парадигми придобива особена тежест. Административно-идеологическата власт е изместена от академичния авторитет. В началото на 90-те модернизмът е една от точките, в които е фокусирана енергията за „нов“, идеологически освободен прочит. Онова, което модернизмът предлага и като програма, и като текстурални практики, е идеята за **автономност на литературата** – и естествено във време на „край на идеологиите“ тази автономност ще се превърне в основополагаща ценност.

Освобождаването от Революцията, а заедно с нея и от историзма, т.е. от полагането на литературния текст в споделеното социално-историческо време, отваря вратата за внасяне на теория, т.е. на интерпретативни инструменти, които да осигурят възможност за разбиране, което не е ориентирано спрямо исторически подвижния социален свят. На практика обаче се случва друго. Един поглед върху задачите от държавните зрелостни изпити показва, че в най-честия случай се проверяват не придобитите от учениците „интерпре-

тативни инструменти“, а способността им да съотнасят имена и заглавия с предварително зададени класификационни решетки.

В крайна сметка, Революцията си остава незаобиколима. Много показателно е, че по отношение на творчеството на Ботев и Вазов, двамата централни автори за училищния литературен канон, Революцията (особено при Ботев) остава крайъгълен камък в интерпретацията на творбите – като символ на осъзнаването и скъсването с робското съзнание както на индивидуално, така и на колективно ниво. Разбира се, това е друга революция, но е показателно как историческото контекстуализиране на автори, които не се занимават с темата за националната революция, се превръща във все по-голям проблем за учениците. Без Революция, изглежда, няма история.

В същата 1984 г., когато в България излиза учебникът по литература за Х клас, който използвахме като отправна точка в настоящата статия, се появява английският превод на „Постмодерната ситуация“ на Жан-Франсоа Лиотар. Концепцията за кризата на големите разкази отдавна се е превърнала в общо място от съвременната хуманитаристика. Тук обаче ще припомним подзаглавието на „Постмодерната ситуация“ – „Изложение за състоянието на съвременното знание“. В тази книга Лиотар се занимава с това как „големите разкази“ легитимират не друго, а науката. Съответно тяхната криза се отразява не само върху науката, но и върху социалната тъкан. Кризата на големите разкази (която според Лиотар започва още през 60-те години на XX в.) заплашва да делегитимира знанието, а заедно с него и социалната кохезия. Изходът е в утвърждаването на една нова легитимация, която ще се основава вече не върху някаква версия на разказите за еманципация, а върху критерия „ефикасност“. Легитимацията на знанието (и съответно на институциите) в постмодерната епоха, казва Лиотар преди повече от 40 години, може да бъде единствено перформативна.

Неслучайно Лиотар посвещава цяла глава от книгата си на образованието в условията на постмодерността и прехода към перформативност. Той обвързва „големите разкази“ с възпитателната, формираща функция на образованието и отбелязва, че тази функция си отива заедно с изпадналите в криза легитимиращи разкази. В миналото, казва Лиотар, задачата на образованието

... включваше създаването и разпространението на общ жизнен модел, най-често легитимиран от разказа за еманципацията. В контекста на делегитимацията от университетите и институциите на висшето образование се иска вече да дават компетенции, а не идеали (Liotard 1996, p.101).

Разпадането на големия разказ на марксистко-ленинската идеология и онова, което се случи в хуманитаристиката и хуманитарното образование у нас след 1989 г., сякаш по най-буквален начин онагледява и потвърждава тезата на Лиотар. Доминиращата в тоталитарния период идеология е стъпила върху типичен лиотаровски „голям разказ“. Ако обаче на Запад големите разкази са

подложени на бавна ерозия, у нас марксистко-ленинският наратив се сгромоляса за една нощ. Само че на негово място не дойде нов голям разказ. В освободеното от марксистката идеология пространство за надмощие започнаха да се борят два други разказа – консервативен и либерален. Теоретичното обновяване на институционализираните занимания с литература минаха под знака на един широко разбран либерален устрем, залагащ върху идеята за свободния, упражняващ правото си на избор индивид, формиращ своята идентичност по пътя на диалога в едно отворено поле на равнопоставени участници – автономни индивиди и културни продукти (текстове). Този либерален проект обаче влезе в конфликт с консервативното обществено мнение, което държи на утвърдените, сакрални имена, текстове и дати от българската история. В крайна сметка, либерализмът и консерватизмът сякаш взаимно се обезсилиха, а победител се оказа нещо трето – идеологически неутралният (или привидно неутрален), технократичен „компетентностен подход“.

Доколко литературата може успешно да се впише в повсеместно налагания „компетентностен подход“, е въпрос, който има дълбоки теоретични и чисто практични следствия. Какво всъщност е „компетентност“ в дискурса на образователните институции? „Компетентността“ не е нищо друго освен способността да осъществиш перформация, т.е. действие, а единственият критерий е успешността. От ученика вече не се очаква „да знае“, а „да прави“. Какво обаче означава „правене“ в областта на заниманията с литература, какви са перформациите, осъществявани там?

Години наред професионално ангажираната с изучаване и преподаване на литературата общност имплицитно отъждествява „компетентност“ с „разбиране“. Разбирането обаче не е правене, а в най-добрия случай – стъпка към правенето. Перформативността не се случва „изобщо“, а в рамките на определени „езикови игри“ по думите на Лиотар – специфични ситуации с правила и разпределение на ролите. В какви езикови игри участва разбирането на литературния текст и има ли такива „игри“ извън лабораторните условия, създадени в училище? Казано по-директно, научава ли се ученикът да „прави“ нещо различно от това да решава тестове и да пише есета, които ще му носят точки на матурата? Какво се учат да правят учениците в часовете по литература, освен да си вземат изпитите?

Анализът на ограниченията на компетентностния подход в сферата на хуманитарните науки изисква много повече време и място, отколкото можем да си позволим тук. С позоваването на Лиотар единствено искахме да осветим някои скрити ефекти от смяната на парадигмите в литературната наука и образованието по литература. На пръв поглед, изваждането на Революцията от интерпретативния хоризонт и въобще „деидеологизацията“ на текстовете от канона изглеждат лесна операция. Само че без Революцията рухва цялата рамка на историческото време. Така литературата започва да бъде тълкувана

в едно автономно, но за сметка на това стерилно, аисторично пространство на жанрове, направления, фигури и „светогледни идеи“. Този процес щастливо съвпада с господстващия презентизъм на нашата епоха. Дали обаче литературата може да вирее само в настоящето, извън историческото време и разказите, които го структурират?! Може би след 1989 г. заедно с мръсната вода на комунистическия прогресизъм бе изхвърлено и бебето на историзма. Деидеологизацията има своята цена. И тази цена може да се окаже окончателното маргинализиране на литературата.

Благодарности и финансиране

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект № BG-RRP-2.004-0008-C01

Acknowledgment and Funding

This study is financed by the European Union – NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project № BG-RRP-2.004-0008-C01.

NOTES

1. В интересувания ни период (както и в момента) в X клас се изучават главните произведения на българската литература от Освобождението до 1944 г, като „материалът“ е организиран на литературноисторически и хронологичен принцип.
2. Ефрем Каранфилов, който е писал за Смирненски в учебника от 1984 г., продължава да е част от екипа на учебника и през 1992 г., но проблематичният автор е отстъпен на Игов.
3. Или просто елиминирана още при подбора на задължителни за изучаване произведения; така Смирненски в актуалната към момента учебна програма за 10 клас е останал само със „Зимни вечери“.
4. В дълъг период от време българската „критико-реалистична“ литература се учи в X клас заедно с руската класическа литература, а в XI клас българската литература от Смирненски нататък е комбинирана със съветската. Тук обаче се спираме единствено върху периодизирането на българската литература.
5. Причината обаче не е Октомврийската, а Деветосептемврийската революция. Разпадането на идеологическия монопол и съответно отмяната на „Девети“ като базов темпорален маркер остро поставя въпроса – кои автори от времето на социализма трябва да бъдат изучавани в училище и защо? Вероятно това е причината МОН да върне границата при Първата

световна война – така в XI клас поне през първия срок учениците ще се занимават с „безспорните“ автори и произведения от междувоенния период.

- 6 В учебника за X клас от 1992 г., въпреки министерските разпоредби, Смирненски стои на „правилното“ си място – като част от литературата между двете световни войни. Интересното е, че учебникът, като цяло, не се съобразява с периодизацията в утвърдената от МОН програма и запазва структурата на своя първообраз от 1984 г. – от Вазов до Вапцаров. През 1996 г., когато излизат цели три нови учебника за XI клас, те вече са синхронизирани с програмата на МОН, като започват с Гео Милев и модернизма, а Смирненски отсъства.

ЛИТЕРАТУРА

- ГЕНОВ, КР., 1954. Българската литература след Първата империалистическа война. В: ГЕНОВ, КР. РУСАКИЕВ, С; ЦАНЕВ, Г., *Учебник по литература за XI клас на общообразователните училища*, с. 3 – 7. София: Просвета.
- ЖЕЧЕВ, Т., 1984. Гео Милев. В: ЦАНЕВА, М.; КАРАНФИЛОВ, Е.; ЖЕЧЕВ, Т.; ИГОВ, СВ.; КОЛАРОВ, СТ.; ИВАН ЦВЕТКОВ, И. & ГЪОРОВА, С., *Литература за X клас на единното средно общообразователно училище*, с. 237 – 243. София: Просвета.
- ЖЕЧЕВ, Т., 1992. Гео Милев. В: ЦАНЕВА, М.; КАРАНФИЛОВ, Е.; ЖЕЧЕВ, Т.; ИГОВ, СВ.; СТЕФАНОВ, В. & ГЪОРОВА, С. *Литература за X клас на средното общообразователно училище*, с. 226 – 239. София: Просвета. ISBN 954-01-0148-4.
- ИГОВ, СВ., 1992. Христо Смирненски. В: ЦАНЕВА, М.; КАРАНФИЛОВ, Е.; ЖЕЧЕВ, Т.; ИГОВ, СВ.; СТЕФАНОВ, В. & ГЪОРОВА, С. *Литература за X клас на средното общообразователно училище*, с. 207 – 225. София: Просвета. ISBN ISBN 954-01-0148-4.
- КАРАНФИЛОВ, Е., 1984. Христо Смирненски. В: ЦАНЕВА, М.; КАРАНФИЛОВ, Е.; ЖЕЧЕВ, Т.; ИГОВ, СВ.; Коларов, СТ.; ИВАН ЦВЕТКОВ, И. & ГЪОРОВА, С., *Литература за X клас на единното средно общообразователно училище*, с. 205 – 218. София: Просвета.
- ЛИОТАР, Ж.-Ф., 1996. *Постмодерната ситуация*. София: Наука и изкуство. ISBN 954-02-0197-7.
- КОЛАРОВ, СТ., 1984. Литературният процес през 20-те години. Начало на социалистическия реализъм. В: ЦАНЕВА, М.; КАРАНФИЛОВ, Е.; ЖЕЧЕВ, Т.; ИГОВ, СВ.; КОЛАРОВ, СТ.; ИВАН ЦВЕТКОВ, И. & ГЪОРОВА, С., *Литература за X клас на единното средно общообразователно училище*, с. 197 – 203. София: Просвета.

УКАЗАНИЕ 1992. Указание за организиране на учебната работа по български език и литература в общообразователното училище през учебната 1992/1993 год. София: Министерство на образованието и науката.

REFERENCES

- GENOV, KR., 1954. Balgarskata literatura sled Parvata imperialisticheska vojna. V: GENOV, KR. RUSAKIEV, S; TSANEV, G. *Uchebnik po literatura za XI klas na obshtoobrazovatelните uchilishta*, pp. 3 – 7. Sofia: Prosveta.
- IGOV, SV., 1992. Hristo Smirnenski. V: TSANEVA, M.; KARANFILOV, E.; ZHECHEV, T.; IGOV, SV.; STEFANOV, V. & GYOROVA, S. *Literatura za X klas na srednoto obshtoobrazovatelno uchilishte*, pp. 207 – 225. Sofia: Prosveta. ISBN 954-01-0148-4.
- KARANFILOV, E., 1984. Hristo Smirnenski. V: TSANEVA, M.; KARANFILOV, E.; ZHECHEV, T.; IGOV, SV.; KOLAROV, ST.; IVAN TSVETKOV, I. & GYOROVA, S., *Literatura za X klas na edinnoto sredno obshtoobrazovatelno uchilishte*, pp. 205 – 218. Sofia: Prosveta.
- KOLAROV, ST., 1984. Literaturniyat protses prez 20-te godini. Nachalo na sotsialisticheskia realizam. V: TSANEVA, M.; KARANFILOV, E.; ZHECHEV, T.; IGOV, SV.; KOLAROV, ST.; IVAN TSVETKOV, I. & GYOROVA, S., *Literatura za X klas na edinnoto sredno obshtoobrazovatelno uchilishte*, pp. 197 – 203. Sofia: Prosveta.
- LIOTARD, J.-F., 1996. *Postmodernata situatsia*. Sofia: Nauka i izkustvo. ISBN 954-02-0197-7
- UKAZANIE 1992. Ukazanie za organizirane na uchebnata rabota po balgarski ezik i literatura v obshtoobrazovatelnoto uchilishte prez uchebnata 1992/1993 god. Sofia: Ministerstvo na obrazovaniето i naukata.
- ZHECHEV, T., 1984. Geo Milev. V: TSANEVA, M.; KARANFILOV, E.; ZHECHEV, T.; IGOV, SV.; KOLAROV, ST.; IVAN TSVETKOV, I. & GYOROVA, S., *Literatura za X klas na edinnoto sredno obshtoobrazovatelno uchilishte*, pp. 237 – 243. Sofia: Prosveta.
- ZHECHEV, T., 1992. Geo Milev. V: TSANEVA, M.; KARANFILOV, E.; ZHECHEV, T.; IGOV, SV.; STEFANOV, V. & GYOROVA, S. *Literatura za X klas na srednoto obshtoobrazovatelno uchilishte*, pp. 226 – 239. Sofia: Prosveta. ISBN 954-01-0148-4.

HISTORY AND IDEOLOGY (THE THEME OF REVOLUTION IN TWO 10TH GRADE LITERATURE TEXTBOOKS)

Abstract. The purpose of the article is to explore the rethinking of the literary-historical narrative in the Bulgarian literature textbooks after 1989. The main method is a comparative literary-historical analysis of two textbooks, very similar in terms of authors and content, published in 1984 and 1992 respectively. The article explores the strategies of re-conceptualization (and dislodging) of the concept of revolution in these textbooks, as well as the altered functions of literary movements such as symbolism and modernism in the framework of the literary history, thought in secondary schools. The “new reading” of literature after 1989 is compared with Jean-François Lyotard’s concept of the crisis of grand narratives and the shift towards a new type of knowledge legitimation – through the category of “performativity”. The article raises the question of whether the de-ideologization of literature also leads to its de-historicization and whether this is dangerous for its social validity, given the problematic applicability of the performative criterion in dealing with literature within the educational system.

Keywords: literature; textbooks; revolution; ideology; modernism; symbolism

✉ **Dr. Boyko Penchev, Assoc. Prof.**

WoS ResearcherID: CAA-0134-2022

ORCID iD: 0000-0001-6956-5606

Sofia University

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

Sofia, Bulgaria

E-mail: penchev@uni-sofia.bg